

בין שירה לפרוזה

(דשויות וחומים ביצירתו של יעקב פיכמן)

מאת א. ז. בן-ישי

מדברי פולמוס וביקורת שלילית) "מא" היב" על עצמו קודם-כל את האהבה עצמה. הוא מהפנט ומהופנט בכתב-אחת. ומתוך שהוא מאהיבה על עצמו, הוא מחבבה גם על הקורא. מסתו של פיכמן היא הדוגמה הטיפוסית ביותר לאותו סוג מסה שהוא יצירה לעצמה, ולפעמים גם בלי קשר ישר עם הנושא.

מזיצת הטבע ואהבת הטבע

מתוך קירבה נפשית אל הטבע, מתיישב פיכמן את הקירבה הזאת בכל מקום שידו מגעת וגם אצל כל אבות-התשפלה בספרות העברית, שלהם הקדיש כמה ממסותיו העיקריות שלו, ומסתייע לשם-כן בכל מסוק וחצי-מסוק שהוא מוצא בדבריהם בטובה הטבע. עד היום אין לנו כסחון גמור, ששירת-הטבע של סופרי ההשכלה, גם ההשובים שבהם, באה אָמנם מתוך מנע בלתי-אמצעי עם הטבע, ולא מכלי שני, מהשפעת הספר, בעיקר ספר-הספרים, וכן ממשוררי העמים בני דור-רם. רמח"ל, אבי הספרות העברית החדשה (לדעת ביאליק, ובעקבותיו — גם אחרים), הבלשן, המקובל "איש-המסתורין, איש-המוסר, רבי-הסגנונות ורבי-ההשפעות, ינק בלי ספק — כפי שהוכח כבר — ?! השירים הפאסטורליים האיסטליקים לא פחות מאשר מברכני-נפשי. פיכמן בונה, לפי רוחו וטעמו, על מליצת הטבע של המשכילים הראשונים בנין רבי-קומות של אהבת הטבע וגעגועים לטבע. "שירת מאפו — אומר פיכמן — היא קודם-כל שירת הגעגועים על הטבע, על הארץ הפתוחה, הרחבה, באהבתו אל הטבע וליקר הברידות שבטבע קדם לו רמח"ל, קדם לו שלים הכהן, ואולם רמח"ל היה עוד שמי-בידיו הרוחות וההיים היו עוד פרוור דור לטרקלין; עוד נשא את עיניו אל מה שמעבר לטבע, ושלום הכהן היה מעוט-דם, מעוט-צבעים, רפה-יצרם, מאפו היה כולו משורר. הוא ניצול בעוד מועד, ובעוד מועד ידע את אשר לו לעשות, הוא לא היה מאלה שקופי ציט ועולים לדוכן, רוחו לא היתה רוח שלטת, אבל היה בכל מהותו Homo Novus. איש הרניטאנס — אדם שהשמש היה אור לחייו, אוי ליצירתו. — שירת מאפו היתה שירת ההיים במידה שהיתה שירת האגדה גם את הטבע וגם את האדם עשה אלהים ישר. לא עשה את מלאכתו רמיה, הרע אינו מחייב. הטבע אינו חוקי, כי אם מקרה — מעוות ניתן לתקן" (פיכמן: אנשי בשורה — אברהם מאפו).

מבחינה עובדתית-היסטורית כתבו גם רבותיו של רמח"ל והקודמים להם, משוררי ספרד ואיטליה, שירי-טבע לא פחות ממנו. ובני דורו של רמח"ל, (המשך בעמוד 6)

לות הראשונים בתומרות. כאן היה מורו-ההוראה, מפרש, יוצר דמויות. בפרוזה (והמדובר הוא במסה וכ"רשימת-הביקורת) היה צועד פיכמן לכאורה בדרכים כבושות אבל בטוחות. הנעימה האישית, האינטימית, המיסור-איסטית, שבהם מתובלים הדברים — בין אם הנעימה שייכת לענין, ובין אם אינה אלא עיטור-לואי ואמצעי-פיתוי — מנעימה את הקריאה. הפרוזה הזאת, המגוחכת, המבושמת בכל תמרוקי פיוט, שוטפת בלי מעצור של מראה-מקום, של עיין-שם, הקורא להנאתו אסיר-תודה כמעט תמיד למי שטונע ממנו יגיע עיניים.

לפי "חופש הפיוט", אין המסארי הפרשן משועבד לכיסוס מדעי ולדרך קומנטציה, אלא מפרש את הדברים כפי שהם נראים לו. הענין שהוא מטפל בו (ואין הוא מטפל בדברים שאינו אוהב, וכך הוא פטור ממילא

הלידי הקצר אל הפואמה, אל דר"השיה השירי, אל המוניטה, אל השירי-בפרוזה, ואפילו אל האידייליה, מן השיר נדר אל הפרוזה, ומן הפרוזה אל השירי-בפרוזה ואל הפרוזה-בשיר. היתה זו כעין חתירה בלתי-פוסקת למ"כע עצמו וחוק והולם יותר, מלבד טרגיות-בסקי, אלוף הצורות השיריות, היה פיכמן אוי התיידי בשירתנו ב"דורו שחירבה להשתמש כל-כך בצורה השירית המרוכזת והכובלת-ביותר, בסוגיה. אך בכל הצורות נשאר נאמן לקולו התרנינגוני, פורט על-יפי כד נורו או הלילו באצבע אחת או שתיים בלבד.

אך אם בשירת השקולה היה בבחיר נת, סופראנו שבין הטיגוריים, שרק דקיי-שמיעה ביותר מסוגלים היו לשמ"עו ולטעום בו טעם — הרי בפרוזה, במסה, ברישימה הביקורתית או הפואטיה, היה משנייב-שלושת בעלי הקר

א. ביאליק על שירה ופרוזה ועל יצירת פיכמן

במאמרי הקודם "צללים על שדות" ("דבר"), מוסף לספרות ולאמנות, מכ"ח סיון תשי"ח, ציינתי דרך אגב, שביא"ל יק העדיף את הפרוזה של פיכמן על שירתו. בלי לגרוע מכתרי-המשוררים שלו, פרשה זו ראיה לביורוי-יתר, פיכמן היה מבני-לוייתו, ממעריציו ומפרישיו של ביאליק, אוי הגדול שב"הם, שחיבר עליו ספרים ומסכתות של-מות, שלא הניח כל פרט וכל זכר"דברים ופליטה-ספרוקולמוס הקשורים בביאליק שלא רשמם ולא האירם בנא"נות ובחובה של תלמיד לרבו, "נדע ביאליק" תומס חלק גדול מיבולו הספ"רותי. יש עליכן ענין רב לציין, ולו גם בראשי-פרקים, בלי למצות את הנושא, יחסו של ביאליק ליצירת פיכמן, יחס ספרותי טהור, ללא משוא פנים, של רב וחבר גדול לאחד מכו"כבי-הלכת שלו.

ביאליק אהב צורות גמורות ומושלי-מות בספרות, ולא אהב ערביב חומים. הסתייג מן השיר המופשט לגמרי, שאין לו גם יסוד בשירודמי, ובפרט לא גרם את "השיר בפרוזה", אפילו לא של גדולי הספרות, או שיר — או פרוזה, או פרשת בראשית — או שירת האזינו, אך לא כלאיים, את הדוגמה לרשויות מובדלות נתן הוא, ביאליק עצמו, שירו, גם השיר הלידי הקצר ביותר, היה שיר מושלם, מוצק ואיתן, על כל סגולותיו, שנחתה בזכ"רון לאחד קריאה ראשונה, הפרוזה הסיפורית שלו היתה פרוזה ממש — פרוזה עניינית, ריאליסטית, עלייתית, מותחת, בלי סטיות צדדיות של תיאור-רייטבע לשמם, בלי חיטוטים פסיכ"לוגיים (או כפי שהיה נוהג לומר בר"ך הלגלוג המשולש: "פסיכ"לפסיכ"ל פסיכ"לפסיכ"לוגיים"). היה מתפעל מן הביטוי הקצר-התמציתי-הטבעי-הפשט של הסיפור המקראי, פסוק בן שלוש מלים, "וישא... קולו ויבך" — היה ביא"ליק אומר — יש בו תיאור אנושי ומרעיד-לב יותר מאשר במשפט ארוך ועמוס שסופר בן-זמננו משתמש בו ליתר הדגשה: "ועיני פלוני התקשרו בענגי-דמעות, וקולו היה רועד מהת"רגשות. שאיך-כמוה, והוא התייפח בבכי תמרוי"ם" (את המשפט היה מתרגם גם לרוסית חגיגית, ליתר הדגשה גרו"טסקית), אף בפרוזה המאמריית-מסאית היה ביאליק ענייני, שנון, חריף, עוקצני, פולמוסי, רחוק מכל רגשנות פיי-סנית, אם פרוזה — הרי פרוזה כהל"כתה.

יחסו של ביאליק למשוררים בני דורו — ברובם תלמידיו ובני-לוייתו — יחס שבא לידי ביטוי פומבי מוזמן לזמן בכתב ובעל-פה, במאמרים, בשיר-חות. בנאומי-ברכה, בהספדים, באגרות — הוא עיין למחקר מיוחד, הוא היה נוהר מהגזמות, לא אמר דברים סתם מן הפה ולחוצץ, ולא נשא פנים. גם התהמקות התחמקות חגיגית מטעמי טאקט במקרים מסויימים (נוסה שהיה שגור בפיו ביעידות-סופרים ובבנק טים ספרותיים), כגון, "הרי ערכו של פלוני ידוע לכולכם, ואיני צריך לה"גיד כל שבחו בפניו" — טעונה עיון.

במנין ה"פליאדות" השיריות (הכ"ר נדי המיתולוגי, שביאליק השתמש בו כמה פעמים לגבי דורות-שלישירה מסויימים) של הדור האחרון, שביאליק מנה בהודמנויות שונות, במרחק של כמה שנים בין פליאדה לפליאדה, החל מ"שירתנו הצעירה" בתרס"ח — לא נכלל פיכמן המשוור (אם כי בגילו היה מן הקשישים-שבצעירים של אז), לעומת זה הזכיר ביאליק כמה פעמים בדברים שבעל-פה ובאגרות את פיכמן כעל "המסות", מחבר המבואות למ"ד דורות סופרים, את פיכמן המחנך, המר"דה למורים, העורך ואיש-הציבור, כאן ראוי להדגיש, כי ביאליק היה גם המר"ל של ספרי-הפרוזה הראשון של פיכמן, "בבואות" (הוצאת טרויה", אודיסה, תרע"ט), את פיכמן המשורר — מותר לסכס בודאחה — העריך ביאליק דוקא בפרוזה שלו.

בכל הודמנות היה מקדים את הפ"רוזה של פיכמן לשיריו. באגרתו אליו מיוב 14.1.1908, בזמן שביאליק היה עורך חלק הספרות היפה ב"השלוח" (אגרות ביאליק, כרך עמ' ס"ג) הוא מבקש: "בשם ה', שלה נא שירים ופרוזה, פרוזה ושירים, שניהם כאחד, ובייחוד שלח מיד את הציור שא"מרת", וכעבור עשרים שנה, הוא מב"קש את פיכמן, ששהה אז בוארשה, לשלוח משהו למאסף "כנסת" (בערי"כה פ. לחובר, תרפ"ח) — הנני שמח על הבטחתך לשלוח דבר בשביל "כנ"סת", ויהי רצון שתתן גם מאמר טוב ונאה, שירה יש לנו לדוב, ואין אנו חסרים אלא מאמרים טובים" (אגרות, כרך ד', עמ' ס"ב, ועל קובץ שיריו של פיכמן, "נכעולים" (תרע"א) כותב ביאליק באגרתו (אגרות ב' עמוד קכ"א): "את דעתי על שירתך אתה יודע חכבר, עתה כששירך מקר"בצים במקום אחד, בודאי יקבעו את פרצופך המיוחד לך בספרות, יש בהם שירים מצויינים, ויש גם שורות ובהם קלושים קצת, אבל ריה אחד גודף מכ"ר לכ, הוא הריה המיוחד רק לשירתך, הרבה היה לי להעיר על כמה משיריך, עתה יצאו מלבי, ואני מתעצל לחזר אחריהם".

ב. המסה ביצירה ועצמה

מן המשוררים הנודדים הית פיכמן רוב ימיו, נדד מפורה שירית אחת לשניה, תוך חיפוש הצורה המבטאת אותו יותר (והיפוש-הצורות המתמיד, עם כל החיוב שבה, מעיד אף-על-פי"ן על ספקות ואי-ספוק) — מן השיר

בין שירה לפרוזה

(סוף מעמוד 5)

מחוזות, באה לידי תוספת כוחות
סוף עליידי המלה הפרוזאית.

*

העובדה שאמנים כמולסטוי
פורשים כמרום בגרותם לפרוזה,
מוכיחה, כי אין היא כלי שימוש
לשירה בלבד, כפי שנוטים לחשוב
האיסטניסים מסוג ידוע, אלה השור
קלים כל יצירה לא לפי משקל
הרוח, כי אם לפי אמצעי ה"יופי",
שהושקעו בה. לא הפרוזה היא
יותר מזה, עתים נדמה, שהיא נקרא
דתי-הגובה לאדם, למשורר היא
על-כפונים יותר מזה.

*

אם נתכונן יפה, נראה שנשאי
פתה הכמוסה של כל ספרות מת
קדמת היא לעבר הפרוזה, פעמים
נדמה, שהשירה עצמה אינה אלא
פרוזה לך.

*

את סגנונה של הספרות הצר
פתית הקלאסית קבעו לא משור
רדיה, כי אם אמני הפרוזה הגדו
לים שלה — המונטיינים, הפאס
קאליס.

*

כל ספרות, שהשירה מחפתת
בה על חשבון הפרוזה, סימן רע
הוא לה. סימן, שלא יצאה עוד
מכלל ילדות.

*

אכן, יש גם ריתמוס פלאי לפי
רוח, השם לאל את כל הבדל
איכותי, ואפילו פורמאלי, בינה
ובין השירה.

*

מהי תורת המוסר של שפינו
זה? מה הם הדיאלוגים של אפי
לטון, אמר-היוטר הצרופים של
מארקוס אברליוס — שירה או
פרוזה? במקום שהרוח נלכדה כו
לה — שם הכל שירה. במחשבי
מרומים נפגשים כל יודעי-טון.

שתי צורות היסוד של היצירה
שבכתב, השירה והפרוזה, זקוקות
זו לזו, מתנתות זו בזו, ומשורר
שלם הוא כמעט תמיד גם פרוזאיקן
שלם. כשם שרוב הפרוזאיקנים הג
זולים התחילו בשירה, ורק משום
שהיו מכירים בטיבה של שירה
ובטיב עצמה (כמורגניב, סופא
סאן) הרכיבו את שירתם בפרוזה,
כי עליהם יש בפרוזה שלהם מן
הקסם של הפייטן.

*

שירה ופרוזה — מה קדמו אפי
שר להשיב כאותו ילד שנשאל את
מי הוא אהב יותר — אח אבא
או את אמא — ששניהם קודמים...
ואפילו מי שפורש מן השירה, אינו
פורש אלא כדי למצוא לה תיקון
גמור יותר בקפלי הפרוזה.

באותם המאמרים של פיכמן על שי
רה ופרוזה, שאינם אלא כעין דרישה
של המחבר עם עצמו, מפורטות כמובן
גם מעלות השירה, אך הסיכום הוא
לצר הפרוזה, שהיא הישגה-בגרות
ונקודת-הגובה של הספרות, אבל בת
נאי שפרוזה זו תהיה לפי מהותה
שירה, וכמוטו למאמרו מביא פיכמן
מתוך שיחה של ביאליק עמו:
"כלום גם אתה מבדיל שירה
לפרוזה? וגם מוטו זה, כפסקי
מסייע, מגלה לנו טפח מבית-היוצר
של האיש אשר זרע וקצר בשדות
הספרות העברית למעלה מיובל שנים."

אבות החסידות (הבעש"ט, ר' נחמן
מברסלב) וכמה מחלמידיהם אהבו
את הטבע, נדרו בהרי הקאר
פאטים, והתרפקו על שדה, אילן-זמר,
וגילו בזמירות רועים פשוטים סודות
שיר-השירים לא פחות מאבות ההש
מלה, והם ודאי לא היו "אנשי ריני
סאנס" כפי המקובל (את אהבת הטבע
של הבעש"ט ביטא פיכמן עצמו
ב"שיר הפרידה אשר לבעש"ט), אך
עובדות היסטוריות לחוד ומסות מיר
טיות לחוד, המונוגרפיות של פיכמן
על אבות ההשכלה הן, כאמור, בניי
נים מפוראים לעצמם, אם כי מאז נכ
הבו, נחרבו קצת האפקים ונשתנו
קצת ההערכות.

דברים אלה ניתנים להאמר גם על
מסותיו של פיכמן על דמויות הנ"כיות
ואחרות, על הנושא "רות" כתב גם
פואיסה"ב שיר וגם מסה"ב פ
רוזה, ושתייהן משלימות זו את זו,
מבחינת הפרשנות הסובייקטיבית.
קראתי מאמרך על שיר-השירים
במחברת "ניסן" (קובץ ספרותי, שפיכ
מן הוציא לאור בניסן תר"ץ בוארשה)
— כתב ביאליק לפיכמן — אין זה
כי שיר על שיר-השירים, ושיר
יפה מאד, יש שם מקומות של עליה
גדולה, בדרך כלל כפתורי-פרח. כשעה
שתבוא להכניס את זאת ליתר מאמרך
עליך עוד להרחיב את המאמר ולשוות
את הגומות הקטנות" (אגרות ביאליק,
כרך ה', עמ' 61).

אכן לא רק "שיר על שיר-השירים"
— כתב פיכמן, אלא שירים-בפרוזה הן
גם מסותיו על יתר ה"מגילות", ועל
איוב, ועוד ועוד.

ד. בין שירה לפרוזה

מה הם התחומים בין שירה לפרו
זה? ואיזה פרוזאיקן ראוי להיקרא
משורר? — אין ספק, ששאלות אלו
הטרידו את פיכמן, תוך נדודיו כן
שירה לפרוזה, בשני מאמרים מיוחד
דים (כונסו בספרו, בבית היוצר, הו
צאת הקיטון המאוחר, 1951), כשם
"בין שירה לפרוזה" ניסה להסדיר את
התחומים בין שני סוגי הספרות, ויש
במאמרים אלה לא רק דברי-הגות
נאים לעצמם, לקוטי הגדרות, ואפילו
כעין נעימה אפולוגטית להרבה השגות
שהושמעו על נושא זה בספרות, ובעי
קר היה זה כעין דו-שיה של
פיכמן עם עצמו על נושא מס
רזה, והרי קטעים מדבריו:

"סימני ילדותנו חינוכו אותנו
להבדיל בין שירה לפרוזה, בקפד
נות מיוחדת המעימו לנו הבדל זה,
שנעשה בנין-אב בחורת הספרות,
ובבקורת — אמת-מידה לכל הע
רכה. — תורה זו, שהקנתה לנו
כמה מושגים דקים והועילה הרבה
להבנת דרכי היצירה, הביאה במ
שך הזמן גם לידי שטמוש-הערכה,
מדעם ושלא-חדעת (נסף להבדל
צורה שבין שני סוגי-ספרות אלו
גם הבדל איכות, מעט-מעט
נעשתה הפרוזה כעין "נחות-דרגא"
לסוג יצירה ממין נמוך, שטרכו
בעיקר שימושי, ואם פרוזאיקן אחד
בדור זכה להערכה אחרת, הרי זה
בא להדגיש את יחס הזלזול לחב
רו.

יחס זה מתנגד לחפיסה היהודי
דית — מסורת יהודית היא לח
זק את השירה עליידי פרוזה, בן
גבירול, יהודה הלוי, רמח"ל, ועד
ביאליק והבאים אחריו — בכל
רוח יוצר אחתית השירה נשלמת,